

מזלות החודשים והקשר לשבטי ישראל

אברהם אוחיון

באסטרונומיה של העולם העתיק ובקרב האסטרוולוגים עד ימינו, נודעת חשיבות רבה ל"גלגל המזלות", המייצג את מסעה של השמש במהלך השנה על פני י"ב קבוצות כוכבים המייצגים את י"ב המזלות (כפי שיוסבר להלן). ביהדות ישנה משמעות נוספת למניין י"ב, משום שזהו מספרם של שבטי ישראל – ובמדרשי חז"ל אנו מוצאים קישור מפתיע בין י"ב המזלות לבין י"ב השבטים. במאמר זה נציין את המקורות לחיבורים שבין המזלות, החודשים והשבטים ונבאר את עומקם בכך שנציע להם רעיונות משותפים. כך ניתן משמעות מיוחדת לכל אחד מהם בנפרד ולחיבורים ביניהם.

גלגל המזלות והשפעותיו

במהלך המסלול השנתי של כדור הארץ סביב השמש, במשך 365 ימים, רואה האדם רקע משתנה של י"ב קבוצות כוכבים. בכל חודש מחודשי השנה אחת מהן משמשת "מַרְקָע" לשמש בעת עליית השחר. על פי קבוצת הכוכבים המסוימת העוברת על פני השמש בכל חודש, זיהו הקדמונים את החודש. הם זיהו את קבוצת הכוכבים השונות על ידי צורת סידור הכוכבים בדמויות הנראות כבני אדם, בעלי חיים או חפצים מסביבתו של האדם. מסלול שמימי זה שעל פניו פרושות קבוצות הכוכבים קרוי "גלגל המזלות", וכל קבוצה נחשבת "מזל" של אותו חודש.

הדמויות המייצגות את המזלות היו מקובלות אצל האומות הקדמוניות, כגון המצרים והיוונים, וכן בקרב עם-ישראל. מלבד זיהוי החודשים על ידי המזלות, האמינו הקדמונים – וגם חז"ל – כי למזלות השפעה מכרעת על המאורעות בעולם, כשלכל חודש מחודשי השנה התייחד מזל שהוא סמל משלו, המעיד על אופיו של אותו החודש ועל המאורעות המתרחשים בו.¹

בדרך כלל השפעתו של המזל נקבעה על פי האופי וסממני הדמות המייצגת אותו. דוגמה ידועה לכך מובאת במדרש (אסתר רבה ז, יא), בנוגע לגורל שהפיל המן:

"בא לו מזל דגים שהוא משמש בחודש אדר וכו', ואמר: כשם שהדגים בולעין כך אני בולע אותן (את ישראל), אמר לו הקב"ה, רשע, דגים פעמים נבלעין ופעמים בולעין ועכשיו אותו האיש (המן) נבלע מן הבולעין".

1. ראו במסכת ברכות לב, ע"ב: "שנים עשר מזלות בראתי ברקיע... וכולן לא בראתי אלא בשבילך", דהיינו להשפיע עלינו לטובה. נוסף שעל פי חז"ל (שבת קנו, ע"א) – "אין מזל לישראל" הוא במשמעות שיהודי יכול לשנות את מזלו.

על פי מדרש זה, לדמותו של הדג המייצג את חודש אדר ישנה השפעה על מזלו של החודש, והשפעה זו באה לידי ביטוי בכך שיכול האדם להיות מן הבולעים – אך הוא עלול גם להיות מן הנבלעים. על פי דרך זו פירש ר"י אברבנאל (שמ' י"ב, א ד"ה ואומר שכבר) מדוע היו המצרים סוגדים למקנה הצאן: "שהיו חושבים שמזל טלה ישפיע ברכות וטובה באמצעות הכבוד והעילוי שיעשו למקנה". גם מדבריו עולה כי דמות המזל קשורה לתכונתו והשפעתו על החודש.

דוגמה נוספת היא שיש כמה מקורות המקשרים בין מזל מאזניים לבין חודש תשרי, כגון בפירושו של הרמב"ן לויקרא (כ"ג, כד): "שהחודש הזה (תשרי) מזלו מאזניים כי בו פָּלַס ומאזני משפט לה" (על פי משלי ט"ז, יא).

המזלות וחודשי השנה

כפי שהזכרנו, לכל אחד מי"ב חודשי השנה נתייחד מזל המשמש ברקיע באותו חודש. חלוקת המזלות על פי החודשים מופיעה ב'ספר יצירה' (ה, ד-ה):²

"שנים עשר מזלות בעולם: טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזניים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים.

שנים עשר חודשים בשנה: ניסן, אייר, סיון, תמוז, אב, אלול, תשרי, חשוון, כסלו, טבת, שבט, אדר".

אם נערוך הקבלה בין רשימת המזלות לבין החודשים, החל מחודש ניסן שהוא החודש הראשון בתורה, נקבל את הרשימה הבאה: ניסן – טלה; אייר – שור; סיון – תאומים; תמוז – סרטן; אב – אריה; אלול – בתולה; תשרי – מאזניים; חשוון – עקרב; כסלו – קשת; טבת – גדי; שבט – דלי; אדר – דגים. רשימה זו מקובלת בהגות היהודית.³

המזלות ושבטי ישראל

אולם לא רק חודשי השנה התקשרו לי"ב המזלות. במדרשי חז"ל אנו מוצאים קישור והקבלה בין י"ב המזלות לי"ב שבטי ישראל. להלן מספר דוגמאות:

"אתה מוצא י"ב מזלות יש ברקיע. כשם שאין השמים יכולים לעמוד חוץ מי"ב מזלות, כך אין העולם יכול לעמוד חוץ מי"ב שבטים, שנאמר (ירמיהו ל"א, לה): 'אם ימושו החוקים [האלה מלפני, נאם ה', גם זרע ישראל ישבתו מהיות גוי לפני כל הימים]" (שמור"ד [וילנא] פר' בא טו, ו, ד"ה החודש הזה).

2. ספר קדמון שמוצאו ומחברו אינם ברורים. ריה"ל (הכוזרי ד, כה) מייחס אותו לאברהם אבינו, ויש המייחסים אותו לזמן התלמוד.

3. ראו לדוגמה אוצר המדרשים (אייזנשטיין), יצירה, עמ' 243.

"כל אלה שבטי ישראל שנים עשר [...] השבטים על סדרו של עולם הוא מהלך, היום י"ב שעות, השנה י"ב חודשים, המזלות י"ב, לפיכך כל אלה שבטי ישראל שנים עשר" (תנחומא [בבור], פר' ויחי, טז ד"ה כל אלה).

"כל מה שברא הקב"ה, בזכות השבטים ברא, אתה מוצא שנים עשר חודש בשנה, שנים עשר מזלות ברקיע, שתים עשרה שעות ליום ושתים עשרה שעות ללילה. אמר הקב"ה, אפילו העליונים והתחתונים לא בראתי אלא בזכות השבטים" (פסיקתא רבתי [איש שלום], ד, ד"ה ויקח אליהו).

ממדרשים אלה עולה כי חז"ל עמדו על קשר בין המזלות לבין השבטים, המתבטא בעיקר במספר י"ב המשותף להם. ייתכן שיש להסיק מכך כי לכל שבט עומד מזל מסוים, או שהיו לו תכונות זהות לתכונות המיוצגות על ידי מזל מסוים, אולם בדברי חז"ל לא התבאר איזה מזל קשור לכל שבט ומהו טיב הקשר ביניהם.⁴

בקשר זה וטיבו דן המאמר 12' המזלות והשבטים לפי ברכת יעקב.⁵ המחברת הראתה כי בברכות שבירך יעקב אבינו את בניו לפני מותו (בר' מ"ט) וכן בברכות שבירך משה את השבטים (דב' ל"ג) הוזכרו דמויות וסמלים שונים בהקשר של כל שבט ושבט, והללו חופפים בצורה מובהקת לדמויות ולסמלים של י"ב המזלות. מכאן הסיקה המחברת על קיומו של קשר בין המזלות לבין השבטים, כפי האמור במדרשי חז"ל, וכן יכלה לקבוע את מזלו של כל שבט.

להלן רשימת השבטים וסמלי המזלות השייכים להם והסבר תמציתי על הקשר ביניהם כפי שמובא במאמר הנזכר:

ראובן – עליו נאמר בברכות יעקב "פחו כמים אל תותר" (בר' מ"ט, ד), ועל כן מזלו דלי.

שמעון ולוי – יעקב כורך את פועלם יחד: "שמעון ולוי אחים" (שם ה), ועל כן מזלם תאומים.

יהודה – בברכות יעקב נאמר עליו "גור אריה יהודה" (שם ט), ועל כן מזלו אריה.

זבולון – נאמר עליו בברכות יעקב "לחוף ימים ישכון" (שם יג), ועל כן מזלו דגים.

יששכר – יושב באוהלו ועוסק בחוכמה, עליו נאמר בברכות יעקב "וַיֵּרָא מִנְחָה כִּי טוֹב" (שם טו). בעולם העתיק היה מזל סרטן סמל למבצר ומקום מבטחים, ועל כן מזלו סרטן.

4. בילקוט שמעוני (פר' פקודי, רמז תיח) שחובר במאה ה-13, מובאת רשימה של השבטים ומזלותיהם בהתאם לסדר חנייתם במדבר, אך אין לה קשר למה שנאמר על השבטים בברכות יעקב או בברכות משה, ואינה תואמת לרשימה דלעיל ולכן לא הובאה כאן.

5. זהבית דולינסקי, אסטרונומיה, 29 (4): 5-10, 2003; וראו בספרו של ד"ר ש.ו. כהנא, הגאולה בסוד חודשי השנה, ת"א תשנ"ד.

דן – יעקב ממשילו ל"נחש... הנושך עקבי סוס" (שם יז) ועל כן מזלו עקרב.
גד – יעקב מברכו במילים "גדוד יגודנו" (שם יט), והסביר רש"י שהוא מלשון גדודי מלחמה, שיהיה מצליח במלחמותיו, ועל כן מזלו הוא כלי הנשק קשת.
אשר – נאמר עליו בברכות יעקב "שמנה לחמו" (שם כ), לשון שפע של תבואה, ובעולם העתיק מזל בתולה היה סמל להצלחת גידולי דגן, ועל כן מזלו בתולה.
נפתלי – נאמר עליו בברכות יעקב "אילה שלחה" (שם כא), ועל כן מזלו טלה.
אפרים – מכיוון שיוסף נמשל לשור בפסוק "בכור שורו הדר לו" (דב' ל"ג, יז), בנו אפרים, החשוב מבין שני הבנים, מזלו שור.
מנשה – חשוב פחות מאפרים ועל כן מזלו גדי.
בנימין – עליו נאמר בברכות יעקב "בבקר יאכל עד ולערב יחלק שלל" (בר' מ"ט, כז), הרומז לשלל הכוהנים מקורבנות המזבח (לפי פירוש אונקלוס), על כן מזלו בעבר היה מזבח ומימי יוליוס קיסר מזלו הוא מאזניים.

הסבר הקשר בין המזלות, החודשים והשבטים

לאחר שעמדנו על הקשר בין המזלות לבין חודשי השנה וכן על הקשר בין המזלות לשבטים, נגיע בפרק זה לעיקר מבוקשנו ונסה להבין את גרעין הרעיון הטמון בכל מזל וכיצד הוא מחבר בין החודשים לבין השבטים – בהתאם לאופי המיוחד של כל חודש וכל שבט. נציין כי שבט לוי לא נכלל בהסברנו הואיל והוא משותף במזלו עם שבט שמעון, ואף בחלוקת הארץ לא קיבל שבט לוי נחלה אלא הובלע בנחלות כלל השבטים וייעודו הוא לשרת בקודש. גם שבט יוסף לא נזכר כאן משום ששני בניו באים תחתיו.

נסקור את המזלות על פי סדר חודשי השנה המקראית – מחודש ניסן ואילך וגם על פי השבטים.

א. מזל טלה – חודש ניסן, שבט נפתלי: מעלת הזריזות

טלה הוא גור של כבש, הוא פעוט אך רץ ומסתער בחיפזון לכל כיוון להשיג עוד ועוד. בפירושו לתורה (שמ' י"ב, ג) כתב הרמב"ן שמזל טלה מסמל גם את מהירות הגדילה של הצומח, שבחודש זה אנו חווים את גדילתו ופריחתו. מזל זה פותח את השנה המקראית ועניינו הוא הזריזות והחיפזון במרוץ החיים.

החיפזון בחודש ניסן מתבטא בכך שקודם ליציאה ממצרים נדרשו בני ישראל להכין קורבן פסח וגם לאוכלו במהירות, כפי שנאמר "ואכלתם אותו בחפזון" (שם

יא). לאחר מכן אנו מוצאים שהיציאה ממצרים הייתה בחיפזון עד שאף לא הספיק בצקם להחמיץ. חיפזון זה היה מרכיב חשוב בהצלת בני ישראל מהשקיעה בטומאת מצרים ובתחילת דרכם החדשה. בהקשר זה ראוי לציון הסברו של המהר"ל מפראג לכך שחג הפסח נקרא גם "חג המצות", משום שהמצה מסמלת את החיפזון והמהירות שבגאולת מצרים ('נצח ישראל', פרק מז).

שבט נפתלי נחשב לזריז וקל רגליים, בהתאם לברכתו של יעקב: "נפתלי אילה שלחה" (בר' מ"ט, כא). במדרשי חז"ל מובאים דברי אגדה על פעולותיו המהירות של נפתלי.⁶

ב. מזל שור – חודש אייר, שבט אפרים: ציפייה להצלחה ולגאולה

השור חורש את האדמה ומכין אותה לצמיחת התבואה, כלשון הכתוב "ורב תבואות בכח שור" (משלי י"ד, ד). מזל שור מסמל את התקווה לגאולת הארץ, לחידוש עבודת האדמה ולקיום המצוות התלויות בארץ.

חודש אייר נקרא במקרא בשם חודש "זיו" (מל"א ו', א), במשמעות של אור, ושם זה מדגיש את האור שמתגבר בחודש זה לאחר חודשי החורף החשוכים. לחודש זה יש תפקיד מרכזי במהלך הגאולה, בהיותו מחבר בין יציאת מצרים שבניסן לקבלת התורה שבסיוון, ובו חלה ספירת העומר שכל עניינה הוא הציפייה לגאולה הרוחנית. בדורנו, חודש זה מסמל יותר מכול את גאולתנו, שהרי בתחילתו חל יום העצמאות, ובסופו – יום ירושלים.

מזל זה ניתן לאפרים, בנו השני של יוסף, שעליו הניח יעקב את ידו הימנית והוא ממשיכו הבולט של יוסף. משה רבנו מדמה את יוסף לשור, כפי שנאמר: "בכור שורו הדר לו וקרני ראם קרניו, בהם עמים ינגח יחַדו אפסי ארץ" (דב' ל"ג, יז). פסוק זה רומז למשיח אשר ינצח עמים ויביא את גאולת הארץ, כפי שכתב המהרש"א ('חידושי אגדות' בכורות ח, ע"ב), ועל כן מזל שור הולם את יוסף ביותר. תכונת הרצון והכמיהה לגאולת הארץ מצויה במיוחד אצל בני אפרים, שנאמר עליהם בתהילים (ע"ח, ט): "בני אפרים נושקי רומי-קשת, הפכו ביום קרב", ודרשו על כך בגמרא (סנהדרין צב, ע"ב) שבני אפרים ביקשו לצאת ממצרים ולהגיע לארץ ישראל קודם זמן הגאולה, אך לא עלה בידם.

6. נפתלי הציל את יוסף ממוות וזרז את קבורת יעקב. ראו מדרש אגדה (בוכר), פר' ויחי מט, כא.

ג. מזל תאומים – חודש סיוון, שבט שמעון: מעלת האחדות

מזל תאומים מסמל את קשר האחדות והקִרְבָּה המרבית כפי שכתב אחד מגדולי החסידות, בעל 'מאור ושמש', על מזל זה: "והִבְקִי במזלות יראה שהם פנים אל פנים, שרומז על האחדות והאהבה"⁷.

חודש סיוון הוא החודש שבו ניתנה התורה ובו עמדו ישראל למרגלות הר סיני באחדות – "כאיש אחד בלב אחד" (רש"י שמ"י"ט, ב) – ושמעו את דבר ה', ועל כן קשור הוא בקשר ישיר למזל תאומים, כפי שהסביר שם בעל 'מאור ושמש':

"שצריך שלא יהיה שום פירוד חס ושלוּם, רק בלב אחד כאיש אחד. ומפני זה נתן השי"ת התורה לעמו בירחא תליתאי מפני שאז הוא מזל תאומים.... שהוא מן הצורך בעת קבלת התורה"

יעקב אבינו מברך את שמעון ולוי בברכה משותפת ופותח במילים: "שמעון ולוי אחים" (בר' מ"ט, ה) על שהיו בעצה אחת בהריגת אנשי שכם וגם הביאו לזריקתו של יוסף לבור (רש"י שם עפ"י המדרש). אומנם, אף שיעקב מוכיח אותם על פעולתם בשכם, הרי שבזכות האחדות ושיתוף הפעולה ביניהם, יכלו שמעון ולוי לבצע בהצלחה מעשה שהצריך כוח ואומץ רב, ואחדותם נזקפת להם לחיוב, כפי שכתב פרשן התורה ר' משה אלשיך (המאה ה-16) על הפסוק הנזכר:

"הליץ בעדם לפניו יתברך ואמר הנה בשמעון ולוי נמצאו שתי מידות, אחת טובה והיא אחדות הלב זה עם זה, ואחת רעה והיא ידיים ממהרות לשפוך דם. אמר הנה האחת תחשוב למו עיקר בעצם – וזהו 'שמעון ולוי אחים', מה שראוי לייחס אליהם הוא היותם אחים בעלי אחדות. כי השנית שהם אחוזי חרב, גנובה היא אִתָּם ותעזוב מהם".

ד. מזל סרטן – חודש תמוז, שבט יששכר: מקום מבטחים

סרטן הוא בעל חיים שגופו מכוסה שריון קשה שמגן עליו מפני טריפה על ידי בעלי חיים אחרים, הוא חי ומסתתר בנקבי סלעים ובמחילות, ואלו הם שמירתו וכוח הגנתו. כפי שכבר הוזכר לעיל, מזל סרטן סימל בעולם העתיק את הישיבה והמנוחה במקום מבטחים.

חודש תמוז מסמל את ההתכנסות בתוך החומות וההגנות, בדומה לתושבי ירושלים שהיו במצור בימי הבית הראשון והשני וקיבלו את הגנתם מן החומות המבוצרות עד אשר נגזרה הגזירה וחומות העיר נבקעו.

7. רבי קלונימוס קלמן אפשטיין (1751-1823), מאור ושמש, במדבר, ירושלים תשע"ד, עמ' לב.

יששכר נשא על עצמו את עול חוכמת התורה, ועל כך נאמר עליו בברכת יעקב: "וירא מנחה כי טוב" (בר' מ"ט, טו), ובברכת משה נאמר עליו "ויששכר באהליך" (דב' ל"ג, יח). יששכר מסמל את יושבי האוהלים שאינם יוצאים ממקום מבטחם, ובלמוד חוכמת התורה מצא יששכר את מקום המבטחים הרוחני שלו. עוד נאמר על חכמי שבט זה: "יודעי בינה לעתים" (דה"א י"ב, לג) שהיו יודעים לעבד שנים ולקבוע חודשים ודעתם הייתה נשמעת וקובעת בעניינים הנוגעים לכלל ישראל (מגילה יב, ע"ב).

ה. מזל אריה – חודש אב, שבט יהודה: מנהיגות

האריה, מלך החיות, מסמל את תכונת השליטה והמנהיגות, ונוסף על כך את הקימה וההתגברות ממצב של רביצה למצב של גבורה – "גיבור כארי" כלשון המשנה (אבות ה, יח).

חודש אב הוא חודש החורבן בו עם-ישראל "כרע שכב כארי" (במ' כ"ד, ט), אך לעתיד יתקיים בנו: "הן עם כלביא יקום וכארי יתנשא" (שם כ"ג, כד) ועם ישראל יבנה את ממלכתו ויהיה אור לגויים. רעיון זה, בתוספת רמזים לשוניים הקושרים בין מזל אריה לבית המקדש שנקרא "אריאל", מובע ב'מדרש אגדה' (בובר, מטות פרק ל', טו):

"וחודש חמישי מזל אריה, ואריה הוא חמישי במזלות והחריב מקדש אריאל, ועל מנת שיבוא אריה (כנראה המשיח) במזל אריה [...] זה חודש אב, שנאמר: 'זהפכתי אבלם' – אב להם – 'לששון', (ירמיהו ל"א, יב), ויבנה אריאל דכתיב 'בונה ירושלם ה'" (תהילים קמ"ז, ב).

יהודה הוכתר על ידי אביו למנהיג השבטים: "גור אריה יהודה... כרע רבץ כאריה וכלביא מי יקימנו" (בר' מ"ט, ט), וממנו צריכים לצאת מלכי ישראל עד למלך המשיח, אשר יסמל את התעוררות עם-ישראל מרביצה לגבורה. יהודה מסמל גם את ישראל ביחס לעמים, שהרי אנו נקראים על שמו – יהודים.

ו. מזל בתולה – חודש אלול, שבט אשר: פוריות ושפע

בתולה מסמלת את פוטנציאל הפריון הטמון בה. בעולם העתיק סימל מזל זה את הצלחת יבולי הדגן.

חודש אלול הוא חודש הרחמים והסליחות שבו אנו מתכוננים לקראת הימים הנוראים והשנה החדשה. על כן הוא זמן של התחדשות ועשייה רוחנית, שנודעת לה השפעה על הברכה והשפע שישררו בשנה שבפתח. יש להוסיף כי על פי המסורת, בכ"ה באלול נברא העולם, ועל כן חודש זה מסמל את השפע שירד לעולם באותו חודש.

אשר נתברך על ידי אביו בפוריות של הטבע ובשפע שבנחלתו: "מאשר שמנה לחמו והוא יתן מעדני מלך" (בר' מ"ט, כ) ומשה רבנו הוסיף "וטבל בשמן רגלו" (דב' ל"ג, כד) – כלומר מנחלתו יגיעו הלחם והשמן.

ז. מזל מאזניים – חודש תשרי, שבט בנימין: איזון וצדק

מאזניים מורים שכל מה שבבריאה נעשה במידה, במשקל ובאיזון נכון בין חלקיה, כשאלתו הרטורית של ישעיהו הנביא (מ', יב): "מי מדד בשעלו מים, ושמים בנזרת תפן, וכל בשלש עפר הארץ, ושקל בפלס הרים וגבעות במאזנים". מזל זה מסמל גם את הדין ומשפט הצדק.

חודש תשרי הוא חודש הדין והמשפט, שבו נשקלים מעשי האדם בצדק כבמאזניים, ועל פיהם הפרט והכלל נידונים. "כי הזכויות והחובות נשקלים במאזנים בחודש תשרי שעל כן נקרא מזלו מאזנים" כלשון המהרש"א ('חידושי אגדות', סנהדרין לט, ע"א).

בנימין נקרא בשני שמות (בר' ל"ה, יח): בן אני (על ידי רחל) ובנימין – בן ימין (על ידי יעקב). שמו הראשון מסמל את החולשה וחוסר האונים ואילו שמו השני מסמל את החוזק, ובנימין עצמו הוא איזון בין שני הצדדים. ב'ספר הזוהר' (תרו סז, ב) מובא ששמו הראשון מסמל את צד שמאל שהוא יותר חלש ושמו השני את צד ימין שהוא יותר חזק. כמו כן, שמו הראשון מסמל את מידת הדין ושמו השני את מידת הרחמים, והוא עצמו איזון בין שניהם, כלשון רבנו בחיי (בר אשר) בפירושו לתורה (בר' ל', כג):

"והיה בנימין כנגד שתי המידות שלמעלה ממנו, ואימו קראתו 'בן אוני', כלומר בן כוחי שהוא מדת הדין, ואביו קרא לו 'בנימין', שהוא הרחמים, כלומר בן ימין".

ועוד, יעקב מדמה את בנימין לזאב שטורף: "בפקר יאכל עד, ולערב יחלק שלל" (בר' מ"ט, כז). אונקלוס הסביר שהשלל המדובר הוא החלק של הכוהנים בבית המקדש (שהרי מקום המקדש הוא גם בנחלתו של בנימין). וכן אצל משה נאמר עליו "ידיד ה' ישכון לבטח עליו" (דב' ל"ג, יב), על שבית המקדש שוכן בנחלתו. בכך נעשה דין וצדק בחלוקת הקורבנות במקדש.

ח. מזל עקרב – חודש מרחשוון, שבט דן: זהירות משאננות

עקרב הוא בעל חיים מסוכן, העלול להפתיע את האדם ולפגוע בו בשעה שהאדם אינו נזהר כדבעי. כפי שאמרו חז"ל על תלמידי החכמים: "והווי זהיר בגחלתן שלא תכוה, שנשיכתן נשיכת שועל, ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף" (אבות ב, י).

המילה "מר" המקדימה את "חשוון" רומזת לאירועים קשים ומשונים שאירעו לאנושות בכלל ולעם ישראל בפרט בחודש זה, כגון: תחילת המבול על העולם, החג שבדה ירבעם מליבו, מות צדקיהו בעיניו ועוד.

בספרו 'בני יששכר' כתב ר' צבי אלימלך מדינוב (1783-1841) על חודש זה כדברים הבאים:

"אשר עינינו רואים, כל הגזירות המתחדשות על שונאי ישראל מן המלכויות וכן נתינת המסים וארנונות, התחלתן תמיד מן מרחשוון, ואמר הטעם שבחודש הזה הייתה המרידה במלכות בית דוד וימליכו את ירבעם (מל"ב י"ז, כא) על כן גזירת המלכויות במרחשוון" (מאמרי מרחשוון, מאמר א).

אפשר להסביר זאת בכך שבחודש זה האדם שאנן לאחר שעברו ימי תשרי, שבהם התאמץ בתשובה ותפילה, ואין הוא נותן ליבו למידת הזהירות.

בברכת יעקב לדין נאמר: "יהי דן נחש עלי-דרך, שפיפן (מין נחש) עלי-ארח, הנשך עקבי סוס ויפל רכבו אחור" (בר' מ"ט, יז). שבט דן נוקט במלחמותיו בשיטות העקרב והנחש – משתמש בתחבולות ובתכסיסים שבסיועם הוא מפתיע את אויביו במקומות התורפה שלהם ומכה אותם, כפי שעשה שמשון הגיבור שהיה משבט דן, כאשר – בין היתר – לכד שלוש מאות שועלים, שם לפידים בזנבותיהם ושילח אותם להבעיר את שדות פלישתים.

ט. מזל קשת – חודש כסלו, שבט גד: כוחה של התנגדות

הקשת היא כלי מלאכתם של הציידים וכלי נשקם של הלוחמים: "ללמד את בני יהודה קשת" (שמ"ב א', יח). כוחו של נשק זה הוא בהתפרצות החץ החוצה לאחר שמושכים אותו פנימה, וככל שההתפרצות עזה יותר כך – פגיעת החץ קשה יותר.

חודש כסלו מציין את גאולת ישראל בחנוכה. גאולה זו הייתה על ידי בחינת התפרצות הקשת, כפי שכתב בעל 'שם משמואל':

"והנה ישראל בימי יוונים היו בתכלית הצרות מאד מאוד... עד שנקודת היהדות התפרצה מקרב עומק לבם בכוח גדול מאד, ולבשו עוז ותעצומות ובטחו בהשם יתברך, ונתנו נפשם בכפם לעמוד מועטים נגד מרובים, לא בכוח ידם כי אם בעיניים נשואות השמימה ובתפלה ובתחנונים. והנה היו כדמיון הקשת ועלתה תפילתם ומסירת נפשם למעלה למעלה, ומשם באה ישועתם"⁸.

8. הרב בורנשטיין שמואל (1855-1926), שם משמואל, פרשת חיי שרה, ירושלים תשנ"ב.

הן תפילתם והן מלחמתם נבעו מעומק הלחץ שנצבר אצל העם היהודי בימי היוונים, והעוצמה של בחינת ה"התפרצות" היא שניצחה להם את מלחמותיהם.

יעקב אבינו מברך את גד במילים: "גד גדוד יגודנו והוא יגד עֶקֶב" (בר' מ"ט, יט) – גדודיו יוצאים למלחמה וחוזרים מבלי שייפקד מהם איש. משה רבנו הוסיף לכך: "גד כלביא שכן, וטרף זרוע אף קודקוד" (דב' ל"ג, כ) והמדרש מפרש:

"בשעה שהיה אחד מהם יוצא למלחמה, היו הורגין בלא חרב ובלא חנית, אלא בזרועו, שכל מי שמכה אותו לא היה חי, שנאמר 'טרף זרוע אף קדקוד'".
(מדרש אגדה, בובר, בראשית פר' ויחי פרק מט).

מה היה סוד כוחו של שבט גד שפגיעתו כה קשה והרוגיו מועטים? על כך מסביר המדרש (שם) ששבט גד היה חיל החלוץ בכיבוש הארץ. כוחו היה בהתפרצותו הראשונית והמהירה אל עבר האויב, בהיותו מכה בהם מכה אחת עזה וממשיך במרוצתו. לכן מסמלת הקשת את שבט זה.

י. מזל גדי – חודש טבת, שבט מנשה: כוח ההיפוך ושינוי המצב

גדי הוא צאצא של עז, ובעברית מקראית משמעותו היא גור של בהמה, אבל הוא עתיד לגדול ולהיהפך לבהמה, ועל כן הוא מסמל את כוח ההיפוך, היפוך מטוב לרע או מרע לטוב:

"מציינו בגדי... שיש בו נמי כוח להתהפך מרע לטוב, וזהו ענין עורות גדיי העזים שהלבישה רבקה ליעקב על ידיו ועל חלקת צוואריו, ועל ידיהם נטל הברכות מעֶשָׂו איש שעיר, והתהפך ממה שהיה שעיר עזים בסטרא דעֶשָׂו, נהפך לטוב לסטרא דיעקב" (שם משמואל, בראשית, חנוכה).

בחודש טבת חלה התהפכות קיצונית: תחילתו טוב, בחנוכה, ולאחר מכן הוא מתהפך לחודש של אבלות ביום עשרה בטבת על תחילת המצור על ירושלים, כדברי ה'שם משמואל':

"חודש טבת מיוחד לזמן ההיפוך כנ"ל ... וממוצא דבר שבחודש הזה צריך כל אדם שמירה יתירה מכעס ומרוגז ... באשר הוא חודש המתהפך כנ"ל, וצריך שמירה לבל יתהפך ח"ו לצד הרע, אלא ישגיח היטב על כל מידותיו וענייניו שיהיו נוטים לצד הטוב, ואפילו איש שהוא נוטה רח"ל בטבעו לצד הרע, נמי יש ביכולתו בחודש הזה להתהפך לטוב" (שם).

בימינו – כאשר כבר מתקיימת נבואת זכריה: "עֵד יִשְׁבוּ זִקְנִים וזִקְנוֹת בְּרַחֲבוֹת

ירושלים...; ורחבות העיר יִמְלאוּ ילדים וילדות משחקים ברחבתיה" (ח', ד-ה) – אנו מצפים להמשך מימוש נבואת הנביא שימי הצומות על החורבן יהפכו "לששון ולשמחה ולמועדים טובים" (שם יט), וכך יתהפך גורלו של חודש זה שנית, והפעם – מרע לטוב.

יעקב בברכתו למנשה שִׁפֵּל את ידיו ושם עליו את ידו השמאלית למרות שהוא הבכור. ומשה רבנו בברכתו ליוסף מזכיר את "רבבות אפרים והם אלפי מנשה" (דב' ל"ג, יז): לאפרים – רבבות, ואילו למנשה – אלפים בלבד, ומכאן שמנשה, שהיה אמור להיות יותר חשוב מאפרים, גורלו התהפך מטוב לרע והיפוך זה השפיע עליו ועל דורותיו.

יא. מזל דלי – חודש שבט, שבט ראובן: זהירות בהפניית האנרגיה

הדלי מסמל שפע של מים המרוויח את הצומח ואת החי וממלאים את האדמה ואת מקווי המים: "יִזַּל מים מִדְּלִי" (במ' כ"ד, ז). שפיעת המים ומרוצתם מאפשרים להם להגיע לכל מקום ולהשקות במהרה את הגידולים, אך לעיתים הם עלולים גם להציף ולפגוע במקומות בהם הם אינם רצויים.

חודש שבט הוא החודש בו חל ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, ובו מתחילים לצמוח הגידולים ממי החורף האחרון. שפיעת המים בו היא לחיוב ולברכה, אולם לעיתים היא עלולה להפוך להצפות ולשיטפונות הגורמים לנזקים.

ראובן הוא הבכור בין השבטים והיה צריך לקבל את ההנהגה. אך מכיוון שהוא היה "פחו כמים אל תותר" (בר' מ"ט, ד) – מיהר לפעול ללא שיקול דעת מספיק כמו שָׁמַיִם ממהרים לזרום (בחטאו בעניין בלהה; לא הצליח להציל את יוסף; והציע לעשות ערבות על בניו בעבור בנימין) הפסיד את זכויות בכורתו לְאָחִיו כמו מים שזורמים ממקום למקום.

יב. מזל דגים – חודש אדר, שבט זבולון: ברכה ושמחה

הדגים פרים ורבים במים בכמויות עצומות, ואין עין הרע שולטת בהם (ברכות כ, ע"א), ועל כן הם סמל לברכה – "וידגו לרב בקרב הארץ" (בר' מ"ח, טז). ברכת הדגים מביאה לשמחה, ועל כן הדגים הם סמל לשמחה ושחוק.

השמחה קשורה לחודש אדר יותר משאר החודשים, בשל נס פורים, ועל כך נאמר "משנכנס אדר מרבין בשמחה" (תענית כט, ע"א).

מקומו של זבולון הוא לחוף הים ומלאכתו היא בייבוא סחורות ויצואן דרך הים.

לזבולון הייתה הצלחה גדולה במסחרו שהיה בידו לפרנס את שבטו וגם את שבט יששכר. הצלחה זו נקראה "שמחה", כפי שנאמר בברכת משה "שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך" (דב' ל"ג, יח). הצלחתו הכלכלית של זבולון והעובדה שהוא תומך בלומדי התורה נותנת שמחה לו ולאחרים.

סיכום

במאמר זה הצגתי תחילה את הקשר שבין המזלות לבין החודשים ולאחר מכן הוספתי את הקשר שבין המזלות לבין השבטים. החידוש הוא בחיבור בין שלושתם – בבחינת "והחוט המשולש לא במהרה ינתק". חיבור זה נעשה על ידי כך שלכל קבוצה הכוללת מזל, חודש ושָׁבֵט נמצא רעיון משותף שמסמל את מהותם. על ידי כך כל אחד מהם וכולם יחד מקבלים משמעות מיוחדת ואנחנו מתברכים בלוח שנה רב משמעויות.

